

Babur Şah'ın Dili, Yazı Dili Hassasiyeti ve Tercüme Faaliyeti: *Risâle-i Vâlidîyye* Örneği*

Babur Shah's Language, Written Language Sensitivity, and Translation Activity: The Example of Risâle-i Validiyye

Tanju Oral Seyhan¹

* Bu maktele Özbekiston Respublikası Jamoat Xavssizligı Universiteti tarafından 13.02.2023 tarihinde Taşkent'de düzenlenen "Zahirüddin Muhammed Bobur hayoti ve merosini örgenish: zamonaviy tadqiqotlar va yondashuvlar" konulu konferansta sunulan tebliğin önemli oranda geliştirilmiş şeklidir.

¹Prof. Dr. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: T.O.S. 0000-0002-1283-0920

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Tanju Oral Seyhan,
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta: seyhantanju@gmail.com

Başvuru/Submitted: 01.06.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested: 11.09.2023

Son Revizyon/Last Revision Received: 22.09.2023

Kabul/Accepted: 15.11.2023

Online Yayın/Published Online: 27.12.2023

Atıf/Citation: Oral Seyhan, T. (2023). Babur Şah'ın dili, yazı dili hassasiyeti ve tercüme faaliyeti: *Risâle-i Vâlidîyye* örneği. *TUDED*, 63(2), 409-433.
<https://doi.org/10.26650/TUDED2023-1308694>

ÖZET

Babur Şah Timurlu Hanedanının bir üyesi olarak doğar, bir şah olmak üzere küçük yaşından itibaren son derece iyi bir eğitim verilerek yetiştirilir. Bir milletin millet olabilmesi için gerekli unsurların başında yer alan dilin önemine vakıftır. Bu bilinci on iki yaşında iken kazanmıştır ve bu doğrultuda daima çalışmış, okumuş, kendini geliştirmiştir. Sıfırdan başlamak zorunda kaldığında da en büyük sermayesi almış olduğu eğitim ve bilgi birikimi olmuştur. İlime, tarihe, edebiyata, sanata, kültüre önem verir, bunlarla uğraşanları himaye eder; edebiyatla ve edebiyat nazariyesiyle bizzat uğraşır. Kurduğu imparatorluğunun resmi dili Türkçedir ve bunun en doğru şekilde yazılması gerektiği hususunda çok titizdir. Gündeminde alfabeye meselesi bulunur, bu nedenle *Hatt-ı Baburî* yi geliştirir. Hatta bu alfabeyle metinler yazıp yakınlarına göndermiştir. Bu çalışmada Babur Şah'ın başta Farsçadan Doğu Türkçesine (Çağataycaya) çevirdiği *Risâle-i Vâlidîyye* olmak üzere *Baburnâme* ve Aruz ilmiyle ilgili yazdığı *Aruz Risâlesi* adlı eserleri üzerinde duruldu. Makalede incelediğimiz eserlerinde Babur'un Türkçe ile ilgili görüşleri, gramer bilgisi, resmi dilin yazım kurallarının uygulandığındaki hassasiyeti, Aruz imlası, çeviri anlayışı, Türkçe söz varlığı ve alıntı kelimeleri kullanım sıklığı incelendi.

Anahtar Kelimeler: Babur Şah, Çağatayca, *Baburnâme*, Aruz İmlası, *Risâle-i Vâlidîyye*

ABSTRACT

Babur Shah was born as a member of the Timurid dynasty and was raised from a young age to be a shah with a very good education. He was aware of the importance of language as one of the essential elements for a people to become a nation. He gained this awareness when he was 12 years old and continuously worked, studied, and developed himself in this direction. Even when starting from scratch, his greatest capital was the education and knowledge he had received. He gave importance to science, history, literature, art, and culture; protected those with whom he dealt, and was involved in literature and its theory. The official language of the empire he founded was Turkish, and he was very meticulous about how it should most correctly be written. This study focuses on his works *Baburnâme*, *Aruz Risâlesi* [Treatise of Prosody], and *Risâle-i Vâlidîyya*, which he translated from Persian to Eastern Turkish for all to learn. This article examines Babur's views on Turkish, his grammatical knowledge, his sensitivity to the application of the spelling rules of the official language, his prosody, his understanding of translation, his Turkish vocabulary, and the frequency of using quotations through the works covered here.

Keywords: Babur Shah, Chagatai language, *Baburnâme*, Orthography of prosody, *Risâle-i Vâlidîyya*

EXTENDED ABSTRACT

This study's main focus is to determine Babur Shah's breadth of language, his sensitivity toward orthography, and the features of translated language seen in his work *Risāla-i Vālidīyya*. Written language can be defined as the written form of a spoken language. Written language has a tradition, its own rules and forms. Differences in how a spoken language is pronounced may occur, but the writing tradition is to be followed when transcribing. Babur was born in the Timurid palace and received the highest level of education given to the princes. In this schooling, one's mother tongue and foreign language are also given great significance. Having learned Turkish with all its subtleties from literary to diplomatic and daily speech, Babur used Turkish with great awareness. This is evidenced by the works that have survived to the present day. These works are as follows: *Baburnāma*, which has been written in a plain, clear, understandable language everyone can understand; *Diwan*, which was written in the Chagatai language; *Mubayyan*, which was written for everyone to learn the five fards of Islam; *Aruz Risālesi* [Treatise of Prosody], which he wrote on the science of prosody; and his translation of *Risāla-i Vālidīyya*.

The article consists of two main parts. The first part examines Babur Shah's breadth of knowledge concerning language and spelling rules, especially the prosody used in official writings and verse. The second part compares the use of Turkish in the translation of *Risāla-i Vālidīyya* to the original Persian, with emphasis on the method Babur Shah used in the translation and whether or not his Turkish had been affected by Persian.

For Babur Shah, knowing a language not only concerns talking and understanding one another; his ideas involved having an enriched vocabulary and extensive grammatical knowledge; knowing the correct use of plain, clear, and rhetorical language based on the type of work being written; and paying extreme attention to spelling rules. While criticizing a letter that his son Humayun had written to him in *Baburnāma*, Babur emphasized how he doesn't write prose as enigmas but that one should use a language that facilitates the reader's understanding while reading; he also criticized the lack of adherence to spelling rules. The following verses are found in the Istanbul and Tehran copies of Babur Shah's *Aruz Risālesi*: *Should I tell you about your eyes and eyebrows and words and tongue? Should I tell you about your height and cheeks and hair waist? "Köz ü kaç u söz ü tilini mü dey / Kad u had u saç u belini mü dey."* These verses were applied in his treatise to 504 different poetic measures. This article provides examples of the spelling rules regarding the application of this poetic measure.

'Ubaid-al-ilāh Ahrār (b. 806/1404 in Tashkant; d. 895/1490 in Samarkand) was a Naqshbandi sheikh, and his *Risāla-i Vālidīyya* is a small treatise in Persian prose that had been written at the request of his father. This small treatise contains information that lead to such truths as love of Allah and worship, and how to follow the prophet Muhammad and discusses proof.

Babur Shah translated and constructed it in verse using the catalectic meter of *fā'ilātun fā'ilātun fā'ilun*, mainly to find healing and secondly for everyone to read and learn easily. In his religious work *Mubayyan*, he applied the method of teaching in verse within the Turkish

writing tradition. The prose sentences of the original Persian text naturally underwent changes as they are converted into Turkish verse. He transformed the source text, which had often been written with parallel expressions and in rhymed prose, into more catchy couplets. Parallel structures as well as sound and word repetitions are seen in the Persian text as written by ‘Ubaid-al-ilāh Aḥrār, who’d spent his life in the Timurid capital of Samarkand. This feature facilitated Babur Shah’s translation into verse. Almost all of the borrowed words used in his translation of *Risāla-i Vālidīyya* involve words and word groups that had entered Turkish during the Khwarazm Dynasty and the pre-Classical Chagatai period. For this reason, Babur Shah cannot be said to have translated the words in the work into Turkish or spoiled its simplicity regarding the external structure of the language. These were words that were already known and understood. This short treatise consists of 243 couplets and a total of 736 words. Turkish words constitute a third of this vocabulary. Despite this abundance of quoted words, some couplets are found to be written entirely in Turkish, such as “*She never loved anyone but herself know that*” (RV 88), “*The heart is there and he is on his side / Words are on his side, eyes are on his side*” “*Köñgül anda vü öz anıñ sarığa / Söz anıñ birle köz anıñ sarığa*” (RV 111), and “*The word hears peace, that’s enough!*” “*Söz eşitür eşeñğ uş munça yéter*” (RV 239).

Since the treatise was mainly written for teaching purposes, he used the stylistic features of the art of oratory, such as voicing; emphasis; a rich variety of short, simple, understandable imperative sentences; present and future tense sentences comprised mostly of action verbs conjugated in the subjunctive case; and noun clauses conjugated in the present tense. The verb *bil-* [to know] being used 66 times in a short text of 243 couplets is the best proof the work being a teaching text. Persian phrases were translated into Turkish as often as possible. The translation is seen to have the feature of using Turkish to its utmost, as the old Uyghur language continues in this text as well.

Giriş

Zahîrüddîn Muhammed Babur (doğ. H. 6 Muharrem 888 / M. 14 Şubat 1483 – öl. H. 6 Cemâziyelevvel 937 / M. 26 Aralık 1530) Timurlu Hanedanının sonuncusu, Baburluların kurucusudur. Babur Şah, Han sülalesinde dünyaya gelmiş bir şehzade olarak üst düzeyde bir eğitim-öğretim görmüştür. Bu eğitim Hindistan'a giderken ve orada bir imparatorluk kurarken onun sahip olduğu en büyük sermayesidir. Başta kendi dili Türkçeye, belagatli edebiyat dilinden, farklı mesleklerin terminolojisine, Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terakime*'de "... bu kitabı okuyanlar da dinleyenler de elbette ki Türk olacak. Durum böyle olunca Türklere; Türk gibi, güzel Türkçe ile anlatmak gerek. Burada amaç anlatılanları hepsinin anlaması olmalıdır. Zira bizim anlattıklarımızı anlamasalar, bizim yaptığımız işin bir anlamı kalmaz ki." (Demir 2021, s. 46-47) cümlelerinde ifade ettiği Türklere herkesin anlayacağı konuşma ve yazı dili Türkçeye hâkimdir. Arapça, Farsça, Moğolca'yı öğrenir, sonra buna Hintçeyi de ilave eder. *Baburnâme*, *Divan*, *Aruz Risâlesi*, *Mübeyyen der Fıkh* ve tercüme ettiği *Risâle-i Vâlidîyye* adlı eserleri onun Türkçeyi kullanma becerisinin, söz varlığı hazinesinin ve gramer hâkimiyetinin kanıtıdır.

Bu çalışmada esas olarak Babur Şah'ın dil anlayışı, imla hassasiyeti ve *Risâle-i Vâlidîyye* adlı eserinde görülen tercüme dili özelliklerini belirlemeye çalışacağız.

I. Babur Şah'ın Dil Anlayışı ve Yazı Dili Hassasiyeti

Yazı dili, konuşma dilinin yazıya geçirilmiş şekli olarak tanımlanabilir. Yazı dilinin bir geleneği, kendine özgü kuralları, biçimleri vardır. Konuşma dilinde telaffuz farklılıkları olabilir ama yazıya geçirirken yazı geleneğine uyulur. Yazı dili herkesi, nesilleri birleştirici hatta asırlar ötesine hitap eden bir özelliği, sorumluluğu bulunan gizli bir anlaşma sistemi, sosyal bir müessesedir. Prof. Dr. Muharrem Ergin'in ifadesiyle "dil milleti teşkil eden unsurların başında gelir. Bir milleti, bir kavmi bazen tek başına ayakta tutar, millî benliği muhafaza ederek, onu yok olmaktan, eriyip başkalaşmaktan kurtarır. Demek ki dil bir milletin en büyük millî müessesesidir." (Ergin 2013, s. 5)

Bir milletin millet olması için gerekli unsurlarının başında yer alan dil Babur Şah'ın hemen her eserinde hassasiyetle üzerinde durduğu bir konudur. O sarayda bir han olmak üzere doğumundan itibaren son derece iyi bir eğitim-öğretim verilerek yetiştirilmiştir. Ana dili olan Türkçenin her yönüyle (resmî ve edebî dile, ağızlara) hâkimdir. Tüm incelikleriyle bildiği ana diliyle sade, açık ve anlaşılır herkesin anlayacağı bir dille yazdığı *Baburnâme* (B), Çağatay lafzıyla yazdığı *Divan*, herkes öğrensini diye yazdığı *Mübeyyen* (M), Aruz ilmiyle ilgili yazdığı *Aruz Risâlesi* (AR) eserleri Babur Şah'ın Türkçeye hâkimiyetinin delilidir. Kitaplarında Timurlular döneminde ortaya konulan Türkçe ve Farsça gibi eserler okuduğunu, bildiğini ve yazarlarını tanıdığını, Hindistan'da zengin bir kütüphane kurduğunu öğreniyoruz. Babur Şah eğitime, öğrenmeye, okumaya önem verir ve okumayanları belirtirken eleştirir: "Mirza ... hiç nêmerse oquğan êmes êdi, ümmî êdi." (B, s. 18b/8-9).

Babur Şah için dil bilmek sadece konuşmak, anlamak, anlaşmak değildir. O, zengin bir söz varlığına sahip olmak, doğru, kaleme alınacak eserin türüne göre gerek sade, açık ibareli gerekse belagatli bir dil kullanmaktan yanadır. Yazı yazmanın ciddiyetinin farkındadır. Söylenilmek istenilenin yazıda en iyi şekilde aktarılabilmesi için gerekli olanın başta alfabe, sonra da kuralları olan yazımdan geçtiği bilinci içerisinde. Uygun bir alfabeyle önem vererek üzerinde mesai harcamış, alfabe problemi üzerinde nazarî ve amelî olarak durarak *Hatt-ı Baburî*'yi geliştirmiştir. Yine *Baburnâme*'de oluşturduğu alfabenin kurallarını belirlemiştir: “Murgâb'ta mirzâlar bile mülâkât kılığında Qâzî İhtiyâr ve Muhammed Mîr Yûsuf bile kâlip mênî kördiler. Baburî hattıdın söz çıktı. Müfredâtını tiledi. Bitidim. Uşal meclisde müfredâtını oğup kavâ ‘idini bilip nêmeler bitidi.” (B, s. 179a/6-8).

Babur Şah, *Baburnâme*'de oğlu ile mektuplaşmalarında yazı dilinde gösterilmesi gereken imla kurallarına uygun, doğru ve anlaşılır yazma hususundaki dikkatlerini kaydeder; söz varlığı, köken bilgisi, fonetik, sentaks ve semantikle ilgili açıklamalarda bulunur, konuşma dilinde kelime değişmelerine işaret eder:

Babur Şah'ın bir başka dil hassasiyeti de alıntılara Türkçe ad verme, Türkçeye çevirme gayretidir. *Yemîn* ü *yesâr* için *oğ yan* ve *sol yan* terimlerinin kullanıldığını belirtir, Türkçe, Moğolca ve Arapça eş anlamlı kelimelerin anlamını ve tercihini ortaya koyar:

“Uruş çağı kıılır işlerini ma'lûm kılıp hâzır u nâzır êrdiler. *Baranğar* ve *cavanğar* ve *oğ kol* ve *sol kol*, *oğ yan* ve *sol yan*, *oğ* ve *sol* çapa atlanğaç bî-külfet yasamak ve bî-minnet tovaçı çerig eli yerlig yeri bile oğ müteveccih boldılar. Egerçi *baranğar* ve *oğ kol* ve *oğ yan* ve *oğ* bir ma'nâsı bar; velî elfâz tağyiri bile teşhîş için muhtelif ma'ânîğa mên itlâk kıldım, nêçük kim *meymene* ve *meysere* kim *baranğar* ve *cavanğar* dêrler, yasalda kalbnıñ, kim *gol* dêrler, dâhili êmes munda bu nev' yasalmı uşol şarâfeti bile *baranğar* ve *cavanğar* dêyildi. Yana *gol* kim başka yasaldur, munıñ *yemîn* ü *yesârını* imtiyâz için *oğ kol*, *sol kol* bitildi. Yana *gol*da kim hâşşa tâbindur, munıñ *yemîn* ü *yesârını* *oğ yan* ve *sol yan* aytıldı. Yana hâşşa tâbinda kim *boy* teginidür, Türkî lafzıda *mücerredni* hem *boy* dêrler. Munda ol *boy* murâd êmestür, yakın murâdtur. Munıñ *yemîn* ü *yesârını* *oğ* ve *sol* ataladı.” (B, s. 209a/15-209b/10).

Babur Şah yer isimlerini sadece coğrafi ad olarak öğrenmekle kalmaz anlamlarıyla da değerlendirir. Örnekler: “Yana Qarşî vilâyetidür kim Nesev ve Nahşeb hem dêrler. Qarşî Moğolça attur. *Gür-hâneni* Moğolî til bile *qarşî* dêrler.” (B, s. 49b/2-4).

Babur Şah Hindistan'a giderken Hintçe (Hindustânî, Hintdûstân tili) bilmez: “Buyurdum kim ayağımı tartıp yükündürdiler. İlgeri oturğuzup bir Hindüstânî bilür kişiğe buyurdum kim bu sözlerni birer birer anğa hâtır-nişân kıla aytkıl.” (B, s. 258b/7-8); ancak hızla, neredeyse köken incelemesi yapabilecek kadar fonetik farklılıklarına, telaffuzlarına, telaffuz farklılıklarına, alıntı kelimelerin Hintçeleşmesine kadar incelikleriyle Hintçeyi öğrenir: “... bu tevâyifdin tahkîk haber ayta almadı. Uşmunça dedürler kim bu tağ elini *Kas* dêrler. Hâtırğa yetti kim

Hindüstân şını *sin* telaffuz kıılır çün bu tağda mu'teber şehr Keşmîr'dür. Belki Keşmîr'din özge bu tağda yana şehrî eşitilmeydür. Bu cihettin bola alur kim *Keşmîr* demiş bolğaylar." (B, s. 272b/6-9). "... el ve ulusnıñ hâkiminiñ atı Melik Hest edi, aşlı atı *Eseddür*. Hindüstâniler mundağ hareketlerni gâhî sâkin okurlar, neçük kim *habarnı habr* dërler, *esedni esd* deptürler, bara bara *hest* boluptur." (B, s. 223b/7-9).

Hintçedeki, birleşik kelimeleri tek tek anlam bilim açısından değerlendirir: "Bu tağnı Hind eli *Sevâlik*, *Perbet* dërler. Hind tili bile *sevâ* 'rub', *lek* 'yüz miñg', *perbet* 'tağ' ya'nî 'rub' ve *lek* ve yüz miñg tağ kim yüz yegirme beş miñg tağ' bolğay." (B, s. 272b/10-11). "Ba'zı târî hde Mehterlâm'ın *Lemk* ve *Lemkân* hem deptürler. Ol elni haylı mülâhaza kıılıptur kim ba'zı mağal kâf ornığa gayn telaffuz kıılırlar. Bu cihettin gâlibâ bu vilâyetni *Lemgân* deptürler." (B, s. 133a/10-12)

12. yüzyıl sonu 13. yüzyıl başlarından itibaren Hindistan'da Türk hâkimiyetlerini görürüz. Burada Maverâünnehir Farsçası gibi Çağatayca da etkili olmuş ve etkilenmiştir. Böylesi bir sözlükçülük geleneğinde Babur Şah, *Baburnâme*'de coğrafyaya özgü kelimelerde (bitki, hayvan adları gibi) Hintçe leksik malzemenin Türkçeye aktarımı çalışması yaparak bu alana katkıda bulunur. "Dünyada hiçbir yerde Hindistan'da olduğu kadar Türkçe sözlük yazılmamıştır." (Karomat 2005, s. 141).

Baburnâme'de bazı Hintçe kelimelerin Türkçe karşılığını ve açık tanımını modern sözlükçülük metoduyla yazar, hayvan, bitki, yer vb adları ayrıntılı olarak öğrenir ve onları en ince ayrıntılarına kadar tasvir eder: "Filniñ yemek ve içmek tamâm hârtümü biledür. Hârtümü bolmasa tirilmes. Hârtümünin iki yanıda yokkarıñı engekide êkki uluğ tişi bar tamğa ve yıgaçka uşbu tişlerini koyup zorlap yıktur. Uruşmak ve her zor işler kim bolsa uşbu tişleri bile kıılır. *Āç* bu tişlerni dërler." (B, s. 275a/5-8). "Semerkand hâkimi êken fırsatlar Özbekdin elçi këlür. Özbek ulusıda bu elçi zörga meşhür êkendür. Özbek *zör* kişini *böke* dër emiş." (B, s. 21a). "Vilâyeti on dört tûmendür. Semerkand ve Buğârâ ve bu nevâhîde vilâyetçelerni kim yana bir uluğ vilâyetiniñ tahtıda bolğay *tümen* dërler, Endicân ve Kaşğar ve ol arada *urçın*, Hindüstân'da *pergene*." (B, s. 131b/6-8).

Hümayun mektubunda torun sahibi olduğu müjdesini verip çocuğunun adını yazdığı mektuba cevaben Babur konulan ismin halk ağzında değişerek girebileceği farklı şekillerle işaret eder ve ad vermede uyulması gereken hususlara dikkat çeker: "Atını *El-Amân* koymış sên. Têngri mübârek kılgay. Velî bâ-vucûd kim özünğ bitip sên, mundın gâfil bolup sên kim keşret-i isti'mâl bile 'avâm *Alama* dërler. Yâ *El-Amân* dërler. Özge mundağ elif-lâm attâ kem bolur." (B, s. 348a/12-348b/1)

Aruz Risâlesi'nde Türkçedeki ses değişimleri, yazım kuralları, Arap kökenli alfabeyle yazılmış metnin okunuşu, yazılan ama okunmayan, yazılmadığı hâlde okunan harfler ve diğer bazı kurallar hakkında ayrıntılı olarak açıklamalarda bulunur (bakınız: Seyhan 2004). Bu bilgiler onun Türkçenin gramerine vukufiyetini gösterir. Aşağıdaki örnekte d / t, ğ / k / k nöbetleşmelerinden bahseder:

“Bir *qā’* idedür Türkîde kim *dāl* (د) harfı ba‘zı yerlerde *tî’*ge (تى) mübeddel bolur; *ğayn* (غ) ve *kāf* (ق) ve *kāf* (ك) birbirleri bile mübeddel bolurlar. Nêçük kim: *Ḥurūf-ı māzī* kim *dāl* (د) bile *tā’*dur (تا) bu şürette kim fi‘lning *āhır*ı *tā* (تا) bolsa ol *dāl* (د) *tā’*ga (تا) mübeddel bolur. Nêçük kim: *Yétti* (يىتى) ve *kétti* (كىتى) ve *attı* (اتى) ve *qattı* (قاتى) ve *tuttı* (توتى) ve *yuttı* (يوتى). Eger fi‘lning *āhır* harfining *mā-kabli* meksür bolsa bir *tî* (تى) bile bitirler. Nêçük kim: *Yétti* (يىتى) ve *kétti* (كىتى) kim *fa’lün* veznededürler, özge maḥallarda *ékki tā* (تا) bile bitirler.” (AR, s. 23b/3-9).

[Türkçede (d) ünsüzünün bazan (t)’ye dönüşmesi bir kuraldır; (ğ), (k) ve (k) ünsüzleri birbirleriyle nöbetleşirler. Örnek: Görülen geçmiş zaman ünsüzü (d) ile (t) bu suretle fiilin sonunda (t) varsa (d) (t)’ye yerini bırakır. Örnek: *yétti* (يىتى), *kétti* (كىتى), *attı* (اتى), *kattı* (قاتى), *tuttı* (توتى), *yuttı* (يوتى). Eger fiilin son harfinin öncesindeki ünlü (I) ise kelimenin son ünsüzü ile görülen geçmiş zaman ekinin ünsüzünü tek (t) harfı ile yazarlar. Örnek: *yétti* (يىتى), *kétti* (كىتى), *fa’lün* veznededirler; başka yerlerde iki *tā* (تا) ile yazarlar.]

Babur Şah’ın eserlerinde yazım kurallarını incelerken elde edilen verileri iki maddede değlendirebiliriz: 1. Standart dilin yazımında uygulanan kurallar, 2. Aruz imlası.

1. Babur Şah’ın standart dilin yazımında yazı yazma ve yazım kurallarının uygulanmasına dair düşünceleri

Baburnâme’de oğlu Hümayun’un kendisine yazdığı bir mektubunun eleştirisini yaparken kullandığı cümleler, onun dil dikkatinin kanıtıdır:

“... mên degen-dik bu *ḥaṭṭ*larınğı bitip sên ve oqumay sên. Nê üçün kim eger oqur *ḥayāl* kılşanğ *édi* oquy almas *éding*. Oquy almağandın soñğ elbette tağyir bérür *éding*. *Ḥaṭṭ*ınğı *ḥod* teşvîş bile oqusa boladur. Velî asru muğlaqtur. Neşr-i mu‘ammā *hîc* kişi körgen *emes*. İmlānğ yaman *emes*. Egerçi *ḥayli* rāst *emes*. *İltifāt*nı *ṭā* bile bitip sên. *Kūlunc*nı *yā* bile bitip sên. *Ḥaṭṭ*ınğı *ḥod* her *ṭavr* kılıp oqusa boladur. Velî bu muğlaq *elfāz*ınğdın maqşūd tamām mefhūm bolmaydur. Gālibā *ḥaṭṭ* bitirde *kāhilliğ*nğ hem uşbu cihettindür. Tekellūf kılāy dēp sên ol cihettin muğlaq boladur. Mundın narı *bî*-tekellūf u rüşen u pāk-elfāz bile biti. Hem sanğa teşvîş azrak bolur ve hem oquğucığa” (B, s. 349a/13-349b/8).

[Dediğim gibi bu mektuplarını yazmışsın ve okumuyorsun. Çünkü eğer okumayı düşünseydin okuyamazdın. Okuyamadıktan sonra elbette tashih ederdin. Mektubunu da gayretle okumak mümkün olmaktadır; ancak çok muğlaqtır. Muamma nesri kimse görmemiştir. İmlan her ne kadar hayli iyi değilse de kötü değil. *İltifāt*’nı *ṭā* ile yazmışsın. *Kulunç*’u *yā* ile yazmışsın. Yazımı da bir şekilde okumak mümkün; ancak bu muğlak sözlerinden maksat tümüyle anlaşılıyor. Galiba mektup yazmadaki tembelliğin de bu sebeptir. Gösteriş yapayım demişsin, bu sebeple anlaşılmaz karışık olmaktadır/açık ve net değildir. Bundan böyle külfetsiz / anlaşılır, açık ve saf sözlerle yaz. Hem sana hem de okuyucuya verdiği sıkıntı daha az olur.]

Babur Şah, oğlu Hümayun'dan gelen mektuba yazdığı cevapnamede, yazarken tembellik belki de cahillik etmemek ve en doğru şekilde yazmak gerektiğini, mektubu yazdıktan sonra doğru yazılıp yazılmadığını kontrol için okumak, tashih etmek gerektiği vurgular, hatalarını oğluna bir öğretmen kimliğiyle tek tek açıklar. Bu mektuptaki didaktik, yanlış ve anlaşılmayan, okumakta zorlanılan bir dille yazılmış metin karşısında “muamma nesri kimse görmemiştir” tarzındaki ironik üslup da dikkat çekicidir. Ayrıca bu satırlar Babur Şah'ın inşaya verdiği önemi ve ona hâkimiyetini gösterir.

Standart dilde çekim eklerinin yazım kuralı hakkında bilgi verir: “Yène bir “teşdîd” hârfnîng terkîbidindür kim bu hârfnî mantîk'êli *edât* derler. Nêçük kim: Devlette (دولت ته) ve ferâgattın (فراغت تين) ve ayakka (اياق قه) ve êligge (ايلىك كا). Bu şûratlarda êkki hârf bitirler. Aşl oldur kim bu mezkûr bolğan hûrûfnî bu şûret bile bitigeyler.” (AR, s. 23b/9-13). [Yine bir şeddeleme harfın birleşmesiyledir ki bu harfe kelâmcılar *edat* derler. Örnek: devlette (دولت ته), ferâgattın (فراغت تين), ayakka (اياق قه), êligge (ايلىك كا). Bu durumlarda iki harf yazarlar. Asıl olan da bu zikredilen harflerin böyle (telaffuz edilen bütün ünsüzleriyle) yazılmasıdır.]

2. Aruz İmlâsı

Babur Şah'ın *Baburnâme*'de zaman zaman kaydettiği imla kuralları ile ilgili görüşleri üzerinde durulmuş; ancak *Aruz Risâlesi*'ne ek olarak yazdığı bir beyit ve onun 21 bahirde 504 vezne göre taktiini gösterdiği Risâlesinde¹ uygulanan aruz imlası üzerinde bildiğimiz kadarıyla hususiyile durulmamıştır². Bu Risâle'de bir beytin veznini ve taktiini göstermek üzere standart dilden farklı olarak sistematik yazım kuralları uygulanmıştır.

Babur Şah *Bir Beyit ve 504 Vezne Göre Taktii Risâlesi*'ni 2 Zilhicce 933 Cuma (30 Ağustos 1527) gününüyle ilgili hadiseler hakkında bilgi verirken bu günlerde yazdığından bahseder (B, 330b/11-14). Risâle'nin 2 nüshası bulunmaktadır: 1. *Aruz Risâlesi*'nin İstanbul nüshasının eki: *Buhara Lisân-ı Arûz-ı Çağatay* adıyla Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Nadir Eserler Koleksiyonu'nda YZ 1742 numarayla kayıtlıdır. Risâle yazmadan 1a-173b sayfalarında yer alan *Aruz Risâlesi*'nden sonra 174b/1-205b'de yer alır. 17 satırdır. Nestalik hatla özenle tanzim edilmiştir. Başında 1 sayfa Farsça sebep-i telif (174b), 1 sayfa fihrist (175a) bulunur. 2. *Aruz Risâlesi*'nin Tahran nüshasının başında bulunan nüsha: Tahran, Saltanat Kütüphanesi'nde³ 2936 numarayla kayıtlı Babur Şah'ın *Külliyat*'ının 187-303. sayfalarında yer alır, 9 satırdır. Türkçe metin harekeli, alıntılar harekesiz olup satır altı kırmızı mürekkeple ve farklı bir yazıyla Farsçaya tercümesi yapılmıştır⁴. *Aruz Risâlesi*'nin Paris nüshasının sonunda bu Risâle yer almamaktadır.

- 1 Babur Şah risalesine ad vermemiştir. Biz bu risaleden *Babur Şah'ın Bir Beyit ve 504 Vezne Göre Taktii Risâlesi* adıyla bahsedeceğiz.
- 2 *Aruz Risâlesi*'nin üç, *Bir Beyit ve 504 Vezne Göre Taktii Risâlesi*'nin iki nüshası üzerinden karşılaştırmalı metin, Türkiye Türkçesine aktarım, sözlük-dizinlerini yaparak yayıma hazırladığımız çalışmamız esnasında Reza Khalily tarafından 2023 Güz dönemi sonunda Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde doktora tezi yapılarak sunuldu.
- 3 Bu kütüphanenin kapatılmasından sonra Türkçe yazmalar Gülistan Sarayı'nın kütüphanesine aktarılmıştır.
- 4 Tahran nüshasında satır altı Farsça tercümelere Arap kökenli alfabenin sebep olduğu bir zorlukla yazıma göre farklı kelime okuyuşları yapılmış, mesela soru eki *mü, mü* “kıl” olarak değerlendirilmiştir; ancak bunu tercümeyi

Babur'un Bir Beytin 504 Vezne Göre Taktii Risâlesi'nde

Köz ü kaç u söz ü tilini mü dèy
Kad u had u saç u bêlini mü dèy (s. 174b/10)

beyti 504 vezinde okunacak surette yazılmıştır. Beytin standart dilde yazımı şu şekildedir:

کوزوقاش و سوز و تیلی نی مودی
خد و قد و ساج و بیلی نی مودی

Babur Şah'ın *Aruz Risâlesi*'nde bir beyti farklı vezinlere örnek vermek için kelimelerde değişikliklerle, kelimelerin yerlerini değiştirmek suretiyle veya farklı eklerle tanzim edişinin örneklerine sıklıkla rastlıyoruz:

Kara közüm bêriğe kèl kerem êtkil
Mèni vişâl birle muhterem êtkil
Mefâ 'ilün mefâ 'ilün fe 'ilâtün,

Kerem kılıp bêriğe kèl èy şanem
Nazar kılıp bu kılını kıl muhterem
Mefâ 'ilün mefâ 'ilün fâ 'ilün (s. 88a/5-8).

Yukarıda verdiğimiz beytin farklı vezinlere göre taktiini yapmayı düşündüğünü kaydeder, beyitte değişiklik söz konusu değildir: “Burunrak bir terci' beyti yètti veznde hayâl kılılıp êrdi. Hâtırğa mundağ yèter êrdi kim her bendini bir veznde aytlğay. Ol beyt budur” (AR, s. 100b/10-13) [Daha önce bir terci' beyt yedi vezinde düşünölmüşü. Aklımdan her bendini bir vezinde söylemek geçiyordu. O beyt budur.]. Ayrıca Babur Şah *Aruz Risâlesi*'nde kendisinin birçok vezinde okunan

Kaşığa bargalı kõngül öziğe kèlmedi nètey,
Yüzige tüşkeli közüm köziğe ilmedi ol ay (AR, s. 37b/7)

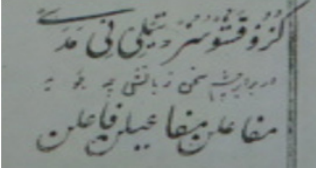
beytinin Horasan şairlerinden biri tarafından 252 vezne göre taktiinin yapıldığını da kaydeder. Bu bilgiyi yine *Aruz Risâlesi*'nde daha ayrıntılı olarak, beyti Hafız Ali İşi Kâtib'in 911'de 252 vezinde takti ederek bir risale yazıp tarafına gönderdiği bilgisini verir:

“Hindustân fethiniñ songğı yılı târih tokkuz yüz ottuz üçte Hâfiz 'Ali 'İşi Kâtib'niñ risâlesiniñ güft ü güyü arağa tüşti kim mèniñ burun mezkûr bolğan beytimni kim târi h tokkuz yüz on birde aytilip êrdi, êkki yüz èllig êkki veznde taqtı' kılıp mezkûr bolğan risâleğa tertib bêrip yèberip êdi. Bu tertib bile bu mezkûr bolğan terci'beytini teemmül kılıp bêş yüz dört veznde taqtı' kıldım. Bu cihettin 'alâ hîde risâlei bitildi. Dîbâçe ve risâlede buhûr ve evzânını mücmel ve mufaşşal şerh êtildi.” (AR, s. 101a/1-8).

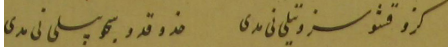
yapanın tasarrufu olarak değerlendiriyoruz, Babur Şah risalenin başında tek beytin 504 vezne göre taktiinden bahsediyor. Bu sebeple beyitle ilgili olsa da beyitteki kelime ve/veya eklerde, atf vavında değişiklik yapıldığını düşünmemekteyim. Farsça çevirileri dikkate alan Khalily'nin değerlendirmeleri için bakınız (2023, s. 40-42).

[Hindistan fethinin son yılı, tarih dokuz yüz otuz üçte Hafız Alî İî Kâtib'in risâlesindeki iddiası gündeme geldi; o, benim daha önce bahsedilen tarih dokuz yüz on birde söylediğim beytimin iki yüz elli iki vezinde taktîni yapıp, bahsedilen risâleyi düzenleyip göndermişti. Bu tertipe göre, anılan terci' beytini iyice düşünerek beş yüz dört vezinde takti' ettim. Bu vesileyle ayrıca bir risâle yazıldı. Dîbâce ve risâlede bahirler ve vezinleri özü ve ayrıntılarıyla şerh edildi.]

Eserde uygulanan imla kurallarını el yazmasından 3 örnekle vermek istiyoruz. İstanbul ve Tahran nüshalarında aynı yazım kurallarının uygulaması aruz imlasında tutarlılık olduğunu gösteriyor.

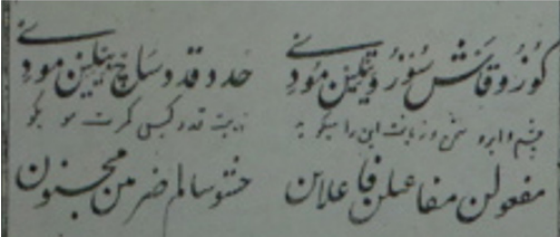

(Tahran nüshası)

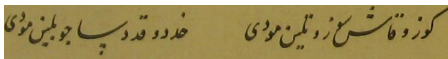

(İst. Nüshası, s. 203a/3)

Köz ü kaç u söz ü³ tilini mü dèy
Mefâ'îlün mefâ'îlün fâ'îlün

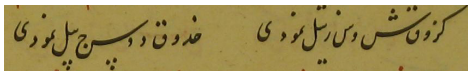

(Tahran nüshası)

(İst. Nüshası, s. 203a/11)

Köz ü kaç u söz ü³ tilini mü dèy
Hadd u kad u saç-u bêlini mü dèy
Mef'ûlün mefâ'îlün fâ'îlâtün

(İst. Nüshası, s. 176b/9)

5 Yazılan ünlüyü bold ile gösterdik.

Köz ü kaç u söz tili-ni+ mü dèy
 Hād u kad u saç bēli-ni+ mü dèy
 Fa 'ülū fa 'ul fa 'ülū fa 'ülün

a. Farklı taktiller gösterilirken ünlülerin, harflerin bitişmesinde değişiklikler yapılmaktadır: سچ و- ساج و- Ø , بیلی نی مو دی - بیلی نمدی - بیل نی مدی - بیلی نی مدی - بیلین مو دی - بیلینی مدی , سچ و- ساجو , کز- کوز, و- ساج ساجو ,

b. Atf vavının aruz imlasında yazılması da üzerinde durulan bir konudur. Babur Şah üç maddede bunu açıklar:

“Yène bir vāv-ı ‘atf’ dur, bu üç nev’ bolur. Ėkki nev’ i hem mektūbdur hem melfūz, biri sākin. Nèçük kim: *Gül ü mül* kim *fa 'ülün* veznide bolğay. Yène biri müteħarrik. Nèçük kim: *Gül ve mül* kim *fā 'ilün* veznide bolğay. Üçünçi nev’ i kim mektūbdur, melfūz èmes: *Gül ü mül* kim *fa 'lün* veznide bolğay, taqtı’ de sāķıķ bolur.” (s. 25a/7-11)

[Yine bir *atf vāvı*dır, bu üç çeşittir. İki çeşidi hem yazılıdır hem de biri sakin okunur. Örnek: *Gül ü mül: fa 'ülün* veznindedir. Yine biri harekeli. Örnek: *Gül ve mül: fā 'ilün* veznindedir. Üçüncü türü yazılıdır, okunmaz: *Gül ü mül: fa 'lün* veznindedir, takti’ de düşer.]

Atf vavının yazılmasa da okunduğu durumlar var olup açık hece olarak değerlendirilmektedir.

c. Taktide kapalı heceye tekabül ediyorsa hecenin ünlüsü (A, I, O, U: ا، و، ی، و) yazılıyor, aksi takdirde açık hecede (KV) yazılmıyor: bēlini mü dèy (بیلینی مو دی) *mefā 'ilün fa ' ; u bēli+ni+ mü dèy (وبلی نمدی) fā 'ilün fe 'ilün.*

d. Ünsüz+Ünlü+Ünsüz (KVK) yapısındaki hecenin sonunda yer alan ünsüz ulama yapılacaksa hece ortasındaki vokal yazılmıyor, kapalı hece olacaksa yazılıyor: köz ü kaç u söz ü (کوز و قاش و سز و) *mef'ülün fā 'ilün; köz ü kaç u söz ü tilini mü dèy (کز و قاش و سز و) (تیلینی مدی) mefā 'ilün mefā 'ilün fā 'ilün.*

e. Kelime sonunda aynı çift ünsüz varsa taktili yazımda ünsüz karşılığı harf gösteriliyor: *ħadd u: (ħaddū).*

f. Ünlüden ibaret 3. teklik şahıs iyelik eki gibi bir ek, atf vavı imale yapılarak kapalı hece olarak değerlendirilecekse yazılıyor, açık hece olarak değerlendirilecekse yazılmıyor.

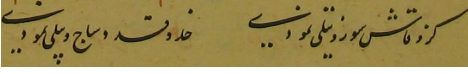
g. Harflerinin bitişme özelliği olmasına rağmen rüknlerin belli edilmesi amacıyla ayrı yazılır:

کوز و قاش و سز و / خد و ق و د و سچ بیل نمودی

کز و ق ش و س ز تیل نمودی / خد و ق و د و سچ بیل نمودی

Köz **ü** **ka/ş u** söz **ü** **tili/ni+mü** dèy
 Hâd **u** **ka/d u** sa/ç **u** **béli/ni+mü** dèy
Fa 'ülû fa 'lû fa 'ülû fa 'ülûn (s. 176b/8-10)

h. Beytin kelimeleri rüklere göre birleşik yazılmaktadır:

Köz **ü** **ka/ş u** söz **ü** / **tili/ni+mü** dèy
 Hâd **u** **kad / u** saç **u** / **béli/ni+mü** dèy
Fa 'ülûn fa 'ülûn fa 'lûn fa 'ülûn (s. 175b/17-176a/1)

II. Babur Şah'ın Tercüme Dilinin Özellikleri

Türklerde çeviri tarihi henüz çok gelişmiş olmasa da bu alanda özellikle de Batı Türklük sahasında Osmanlıda tercüme üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmaktadır (Demircioğlu, Toska, Yazar). Doğu Türklük sahasında elimizde bulunan son derece zengin Eski Uygur dönemine ait Çince, Tibetçe Sanskritçe, Toharca ve Sogdca'dan yapılan çoğunluğu dini tercüme metinlere İslami döneme girildiğinde Arapça, Farsçadan yapılan tercüme eklenmiştir. Metnin inşasına, içeriğine, tercüme edilen dilin konuşurunun merakına, çevirinin yapılma amacı gibi dikkatlere göre farklı tercüme metodları uygulanmıştır. Tülay Gençtürk Demircioğlu edebî eserlerde görülen teknikleri “Çeviribilim araştırmalarında “Arap-Fars-Türk edebiyat gelenekleri arasındaki ‘*nakl, iktibas, taklid, tanzir, tefsir, şerh, tahvil, hülâsa*” gibi metinsel aktarıma dayalı heterojen etkinlikler” (Demircioğlu 2018, s. 206) olarak belirler; ancak çeviri faaliyeti sadece edebî eserlerde görülmez ki bu tür çevirilerde Eski Uygur Türkçesinden beri Türkçede dini eser çevirilerini çok görürüz. Bunlarda da farklı yöntemler kullanılmaktadır. Bunu **1.** Metnin inşasında yapılan değişiklik / tahvil “başka türe dönüştürme”: **1.1.** Manzum metnin mensur; **1.2.** Mensur metnin manzum olarak düzenlenmesi; **2.** Doğrudan metnin esas alındığı tercümelemler ki burada birebir aktarım, hulasa/muhtasar, kaynak eserin bazı yerlerinin genişletilmesi veya kısaltılması, kaynak eserin ilham kaynağı olarak kullanılması yoluyla telif-tercüme/yeniden yazım, satır altı tercüme, meal, tefsir v.b. Doğu Türkçesiyle yapılan bazı tercüme kitapların sebep-i tercüme bölümlerinde tertip, tasnif terimleri kullanılmaktadır. Demircioğlu nazımdan nesire çekmenin *akdîn* “kurma, düzenleme, tanzim ve teşkil etme” türler arasında aktarımın yani *tahvilin* geleneğimizde öteden beri kullanıldığına (Demircioğlu 2018, s. 206) işaret eder. Mensur metnin manzuma değiştirilmesi yöntemi de tıpkı manzum sözlükler hazırlanmasında olduğu gibi vezin, ritim yoluyla sağlanan ahenkle öğretimde kolaylık sağlamaktır. Geniş halk kitlelerine ele alınan bir mevzuun özellikle dini konuların öğretilmesi amacıyla ezberleme kolaylığı sağlaması sebebiyle manzum eser kaleme alma Türklerde bir gelenektir. *Kutadgu Bilig* gibi bir tür siyasetname manzum yazılmıştır. Manzum sözlükler kaleme alınmıştır. Yesevî hikmetleri, *Muînü'l-Mürîd*, Ali Şîr Nevâyî'nin *Sirâcü'l-Müslimîn*'i yine Babur Şah'ın yazdığı *Mübeyyen der Fıkh* vb eserlerde manzumun eserin ritminden yararlanma olarak karşımız çıkan

öğretim metodunu görürüz. Daha Eski Uygur döneminden itibaren düzyazılı metinler içerisine şiir parçaları yerleştirilerek konuyu daha iyi ve etkili anlatmak amaçlanmıştır. Ali Şir Nevâyî'nin yenilikleriyle ve diğer yandan geleneğin devamcısı olarak mensur *Muhakemetü'l-Lugateyn*'inin başlangıç bölümünde hamd, naat bölümlerinde mensur olarak söylenenlerin rübai olarak da nazmedildiğini görürüz. *Risâle-i Vâlidiyye* de bu geleneğin bir devamı olsa gerek.

1. *Risâle-i Vâlidiyye* ve Babur Şah'ın Tercümesi

1.1. Ubeydullah Ahrar ve eseri *Risâle-i Vâlidiyye*

Risâle-i Vâlidiyye: Nakşibendî şeyhlerinden Ubeydullah Ahrâr'ın (doğ. Taşkent H. 806/ M. 1404 - öl. Semerkant H. 895/M. 1490) sebab-i telif bölümünde açıkladığı üzere babasının kendisinden yüksek manevî makamlara ulaşmaya basamak olacak Allah sevgisi, ibadet, Hz. Muhammed'e tâbi olmak, nefy ve ispat zikri gibi hakikate ulaştıracak bilgileri yazmasını istemesi üzerine yazdığı Farsça mensur küçük risâlesidir. Arapçaya, Osmanlı Dönemi Türkçesine pek çok çevirileri yapılmıştır.

1.2. Babur Şah'ın *Risâle-i Vâlidiyye* Tercümesi

Risâle-i Vâlidiyye'yi Doğu Türkçesine Babur Şah H. 935 / M. 1528'de 10 günde çevirmiştir. Eser 243 beyittir.

1.2.1. Tercüme Sebebi

Babur Şah, *Risâle-i Vâlidiyye*'yi *Baburnâme*'de hastalığından kurtulmak amacıyla eseri tercüme ettiğini ve Tanrı'nın inayetiyle eserin kabul olunduğu ve iyileştiğini açıklar (Babur 1987, s. 393-394). Burada da 18-25. beyitlerde tercüme edişinin ve neden nazmı tercih ettiğinin sebebini yazar.

Yana bu nazm okusa her t̄alib
Könğlining rağbeti bolğay ḡalib
Rağbet èylep anğa feyzi yètse
Tirelik könğlidin anıng kitse
Feyzidin mañga yètişkey eşeri
Bi-ğaber könğlüme bolğay ħaberi (RV, 21-23. beyitler)

Buraya kadar her isteyenin gönlünün ferahlayıp, karanlığının gitmesi için okuyup faydalansınlar diye nazma çektiklerini (Türkçeye aktardıklarını) açıklar. Burada sadece kendinin şifa bulma anlayışı yoktur, daha önceki dönemlerden beri gördüğümüz herkes okusun, öğrensün diye Türkçeye çeviri anlayışı vardır.

Yana oğuçılarga ol ān

Zabı kılmakka èdi nazm āsān

Bu dâgenler mañga boldı taqrîb

Munı nazm êttim ü bêrdim tertîb (RV, 24-25. beyitler)

beyitleriyle de nazmın öğrenmek, akılda tutmak için kolay olduğunu belirtir ki bu metodu manzum olarak kaleme aldığı *Mübeyyen der Fıkh* adlı eserinde de uygular ve niçin manzum yazdığını açıklar. Ubeydullah Ahrar, Timurular döneminde son derece nüfuzlu bir isimdir. Ali Şîr Nevâyî'nin de onun sohbetlerine katıldığını biliyoruz. Öğretileri de elbette uzun müddet etkisini devam ettirir. Ahrar'ın da eserinin başında *Risâle-yi Vâlidîyye*'yi yazış amacını belirttiği bölümde yer alan ilkeler Babur Şah'ınkilerle (RV, 18-27. beyitler) örtüşmektedir: Öğrenmek isteyenlerin eserden feyz alması. Babur Şah da tıpkı bu bölümde Ahrar'ın yazdığı gibi:

ملتس از ناظران در این مختصر آنکه مؤلف را در میان نبینند و او را در قبضه
تصرف حق چون قلم در دست کاتب دانند؛ و چون او را در میان نبینند، در

(R, s. 68)

[Bu muhtasara/risâleye bakanlardan istek şudur: Müellifi orada görmesinler ve kalemin kâtibin elinde olması gibi onu da Hak taalanın tasarrufundadır, diye bilsinler.] kendisinin hiçbir öneminin olmadığını, sözlerin dikkate alınması gerektiğini vurgularken eserdeki sözlerin kendisine ait olmadığını ve sadece mütercim olduğunun bilinmesini okuyucudan ister.

1.2.2. Tercüme Metodu

1.2.2.1. Eserin inşasında yapılan değişiklik / tahvil:

Mensur Farsça eserden Türkçeye manzum olarak aruzun remel bahri ve *fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* vezniyle yapılan bir çeviridir. Babur Şah eserini ad vermeden yabancı dilden olduğunu belirterek tercüme edeceğini ihsas ettirir:

Şâlib êl tilige mezkûr durur

Vâlidîyye bile meşhûr durur (RV, 18. beyit)

[Talip, *Vâlidîyye* adıyla meşhur olan eser başka bir dilde (Farsça) yazılmıştır.]

Tercüme şekliyle ilgili bilgi vermez ama türler arası aktarıma işaret ederek nazmedeceğini bildirir:

Her söz anda ki anğa mên yêtsem

Yetti könglümge anı nazm êtsem (RV, 19. beyit)

[Ondaki her söze ulaşsam, aklımdan onu şiirleştirme düşüncesi geldi.]

Babur Şah 25. beytin 2. mısraında “Munı nazm êttim ü bêrdim tertîb” diyerek *nazm it-, tertîb bêr-* birleşik fiilleriyle metnin inşasında yaptığı değişikliği açıklar.

Düzyazı olarak yazılan Farsça aslî metnin nesir cümleleri nazma dönüştürülürken değişikliklere uğrar. Çok kere paralel ifadelerle secili yazılan kaynak metin daha akılda kalıcı beyitlere dönüşür. Ubeydullah Ahrar eserini mensur bir şiir intibasını verecek şekilde paralel yapılara, ses ve kelime tekrarlarına sıklıkla yer vererek secili bir nesirle Farsça kaleme almıştır. Metnin bu özelliğini göstermek üzere önce düzyazı olarak sonra da tabloda mensur metni secilerine göre manzum gibi yazdık ve Babur Şah'ın tercümesini karşısında verdik. Bu şekilde bir düzenleme yapıldığında beyit sayısının birebir aynı olduğu görülmektedir.

Çün brin مداومت کند، به درجه ای رسد که اگر او ترک کند، دل او مشغول است؛ و به این بسنده نکند و مشغول باشد تا به درجه ای رسد که یاد حق بر چیزهای دیگر غالب شود؛ و همچنین مداومت کند تا به درجه ای رسد که همگی دل او مشغول حق سبحانه شود. و این وقتی باشد که سلطان محبت بر دل او استیلا آرد، و دل را از محبت غیر خالی گرداند؛ و چون چنین شد که دل او را به غیر تعلق نماند، تعلق او به حق درست شود. و اگر سخنی گوید، به او گوید؛ و در هر چه نظر کند، او را پندارد زیرا که حضرت حق سبحانه دل را چنان آفریده است که بی تعلق نباشد؛ و چون تعلق او از غیر منقطع شود، هر آینه تعلق او با حق واقع شود، اگر خواهد. (Metnin orijinali, R, s. 75) و اگر نواهد.

<p>Çün brin مداومت کند، به درجه ای رسد که اگر او ترک کند، دل او مشغول است؛ و به این بسنده نکند و مشغول باشد تا به درجه ای رسد که یاد حق بر چیزهای دیگر غالب شود؛ و همچنین مداومت کند تا به درجه ای رسد که همگی دل او مشغول حق سبحانه شود. و این وقتی باشد که سلطان محبت بر دل او استیلا آرد، و دل را از محبت غیر خالی گرداند؛ و چون چنین شد که دل او را به غیر تعلق نماند، تعلق او به حق درست شود. و اگر سخنی گوید، به او گوید؛ و در هر چه نظر کند، او را پندارد زیرا که حضرت حق سبحانه دل را چنان آفریده است که بی تعلق نباشد؛ و چون تعلق او از غیر منقطع شود، هر آینه تعلق او با حق واقع شود، اگر خواهد (R, s. 75) و اگر نواهد.</p>	<p>Her kaçan muni müdām étkey sên Yana bir mertebega yêtkey sên Terk kılsanğ sên eger lîk könğül Burnağı hâl ile bolğay meşğül Sên bu çağlık bile bes kılmağa sên Terk kılmağnı heves kılmağa sên Anğa yêter ki bolur êy tâlib Tēnğri yâdı barı işke ğâlib Terk kılmay muni kılsanğ be-devâm Hemeğî-yi diling ol vakt tamâm Hâk ta'âla bile meşğül olğay Könğli kâbil özi makbûl olğay Bu bolur anda ki hubb-ı Mevlâ Tapsa könğlünge sêniñ istilâ Ġayrdın könğlünğ üyin hâlî êter Bu üyünğdin sêniñ ağıyar kiter Könğlünge hiç ta'alluk kalmas Ġayr-ı ihlâs ile kulluk kalmas Bu zamân bolğusı Hâk birle dürüst Ol ta'alluk ki burunrak êdi süst Bolğusı anıñ ile barça sözünğ Anı sağınğusını körse közünğ Hâk könğüllerni yarattı andak Bolmağay ğayr-ı ta'alluk mutlak Ġayrdın munkatı' olğaç bu könğül Tēnğri birle mütē'allik bolur ol Bu zamân uşbu ta'alluk hâsıl H'âh nâ-h'âh bolur könğlünge bil (RV, 168-181. beyitler)</p>
---	---

1.2.2.2. Tercümede eserin içeriğiyle ilgili tasarruflar

Babur Şah risâlenin başında Ahrar'ın risâlesinden farklı olarak başta 7 beyitlik tevhid, 3 beyitlik naat yazar ve dua eder:

Mên-i güm-râhka körset bir yol
 Mênî maqşûdka yêtkürgey ol
 Koyma Bâburnı bu hırmân birle
 Çäre kıl derdiğa dermân birle (RV, 12-13. beyitler)

Risâle nazımının sebebi bölümünde söz Babur Şah'tadır. Okuyucuya seslenir, son derece özlü bir ifadeyle Ahrar'ın kim olduğunu (H'âceler h'âcesi ol H'âce 'Ubeyd), vasfını tarif etmede dilin eksik kaldığını, babası adına onun teklifiyle eseri yazdığını belirtir, 14-17. beyitler Farsça metnin bu bölümünü özetler. Bazı cümleleri aktarmamış, daha özlü bir kısaltma yoluna giderek tercüme etmiştir. 26-27. beyitlerde tertip dışında Ubeydullah Ahrar'ın eserinin çevirisine başlar; ancak zaman zaman Babur'u tercümede hissederiz. Basit bir çeviri faaliyeti değil, bazen dolaylı anlatım görürüz. 28. beyitte yer alan "Hâce-i mahrem-i esrâr-ı İlâh" örneğinde olduğu gibi "Hoca (Ubeydullah Ahrar) dedi ki" der. "Hâceniñ bil bu durur akvâli" (RV, s. 36). Farsça risâlede bu ifade yoktur. Ayetlere tercümede yer veriliyor: "*Vemâ-halaktu 'l-cinne ve 'l-inse illâ li-ya 'budûne*"(RV, s. 3b/2) ama *müfessirân giŕfte end* "müfessirler der ki"(RV, s. 3b/2) gibi ifadelere nazımda yer vermiyor.

1.2.3. Babur Şah'ın Tercüme Dili

Babur Şah'ın Türkçenin öğrenilmesi, öğretilmesi ve kullanılmasıyla ilgili dikkatini, dil anlayışını Hintçeyi öğrenirken, Farsçadan çeviri yaparken de görürüz.

Esas olarak eserin giriş bölümünde akıcılığı, sade ve anlaşılır bir Türkçeyle Babur Şah konuşur. *Risâle-i Vâlidîyye* çevirisinde kullanılan alıntı kelimelerin hemen hepsi Harezmi Türkçesi, klasik Çağatay öncesi döneminde edebî eserlerde Türkçeye girmiş, Türkçeleşmiş kelime, kelime gruplarıdır. Bu sebeple eserde yer alan kelimeleri Babur Şah Türkçeye almış, dilin dış yapısında sadeliği bozmuştur diyemeyiz, bunlar zaten bilinen, anlaşılabilir kelimelerdir:

پس نبی را صلی اللہ علیہ وسلم قولی است و فعلی است و حالی است	R, s. 69	Qavli vü fi'li vü hâli durur ol Söz budur iş budur u budur yol	RV, 34. beyit
مثل غیبت و دروغ و سخنی که سبب ابدای	R, s. 69	Ġıybet ü yalğan u müzi sözdin İhtirâz êt yıraq êtkil özdin	RV, 39. beyit
اما بعد، سبب تألیف	R, s. 68	Risâle Nazımının Sebebi	RV, s. 2b/9

Sade akıcı bir dille yapılan tercüme örnekleri çoktur:

مؤمن ^۲ به دست و سایر جوارح در چیزی که ایشان محتاج به آن چیزند، همه نور و صفاست و معاونت کردن برادران R, s. 70
Yana mü'min işide yârlıĝ êt Ël ü til birle meded-kârlıĝ êt (RV, 51. beyit)

على الخصوص معاونت طایفه‌ای که ایشان را توجه به جناب حق باشد R, s. 70

Hâşşa ol kişiğe bérmek yārī
Ki teveccüh anğa bar Haq sarı (RV, 52. beyit)

1.2.3.1. Söz Varlığı

1.2.3.1.1. Türkçe Söz Varlığı

Babur Şah'ın eserlerinin söz varlığına bakarak Türkçe ve bildiği yabancı dillerin leksik hâkimiyetini görürüz. Kısa bir metin olmasına rağmen *Risâle-i Vâlidîyye* onun bu yönünü bize gösterir. 243 beyitten oluşan bu kısa risâlede 736 tane madde başı söz varlığı kullanılır. Bu söz varlığının üçte biri kadarını Türkçe kelimeler teşkil eder. Tamamen Türkçe kelimelerle kurulmuş mısralar görürüz:

Özidin özgeni sévmezdür bil (RV, 88_p. mısra)
Könğül anda vü öz anıñ sarığa
Söz anıñ birle köz anıñ sarığa (RV, 111. beyit)
Né yosunluq anğa bolğay munı bil (RV, 131_p mısra)
Munda yetsenğ budur ol el değeni (RV, 139_a. mısra)
Bu yosunluq ki degümdür sanğa yol (RV, 158_p. mısra)
Sên bu çağlık bile bes kılmağa sên (RV, 170_a. mısra)
Bolğusı anıñ ile barça sözüñg
Anı sağınğusını körse közüñg (RV, 178. beyit)
Uşbu el könğlidin ol tüşküsidür (RV, 235_p. mısra)
Ol könğüllerdin edi könğlünge al (RV, 237_p. mısra)
Söz eşitür eşenğ uş munça yeter (RV, 239_p. mısra)

Risâle-i Vâlidîyye'de 66 çekimli fiil, 11 isim-fiil kullanılır. Bunlar sıklık sırasına göre şöyledir: *Bol-* 83, *ol-* 19; *bil-* 66; *kıl-* 35; *êt-* 28; *yêt-* 18; *tap-* 12; *dê-* 15; *eşit-* 9; *kal-*, *tut-* 8; *ëyle-*, *kör-* 7; *al-*, *bêr-*, *bolma-*, *yarat-* 5; *kılma-*, *kalma-*, *sêv-*, *yêtiş-* 4; *art-*, *bar-*, *ëyleme-*, *kêt-*, *tüş-* 3; *ayt-*, *bağ-*, *bilme-*, *iste-*, *itür-*, *koyma-*, *oğşa-*, *oqu-* 2; *at-*, *ayıt-*, *ayrıl-*, *aytıl-*, *bağma-*, *bukağ-*, *buyur-*, *çık-*, *dême-*, *êr-*, *êv-*, *it-*, *kat-*, *kêl-*, *kêltür-*, *koğ-*, *körset*, *kutul-*, *nêt-*, *olma-*, *oltur-*, *ôt-*, *sağın-*, *sağla-*, *tapma-*, *tıy-*, *tile-*, *tol-*, *tur-*, *tüket-*, *unut-*, *unutul-*, *yêtkür-* 1 kez; mastar olarak da *kılmak*, *sêvmek*, *yêtmek* 2; *aytmak*, *bêrmek*, *bilmek*, *eşitmek*, *kılmağ*, *körmek*, *olmak* 1 kez; *körmes* 1 kez kullanılır.

Risâlede 95 Türkçe isim bulunur. Babur Şah çeviride *boşatmağlık* (RV, 101. beyit) gibi çok sık kullanılmayan Türkçe kelimelere yer verir. Şahıs zamirleri, dönüşlülük zamiri (öz) Türkçedir. Beyitlerde vezin gereği her zaman kelimenin Türkçe karşılığını kullanmaz, Türkçeye de geçmiş alıntı kelimeyi olduğu gibi yazar: *könğül* (48 kez) / *dil* (13 kez); *Haq* (28 kez) / *Tênğri* (8 kez) vb. Türkçede *âyîne* kelimesi bulunmasına rağmen *közgü* (6 kez) kelimesini istikrarla kullanır:

چرا کہ درین حال دل ایشان آیینہ جمال نمای اوست R, s. 70	Çün anıñg köñgli erür közğüsü Bolmasa közğü nè sūd utrusı (RV, 56. beyit)
---	--

Aşağıda kullanım sıklığına göre bunlar verilmiş olup 5'ten daha az kullanılanlar tabloda gösterilmedi.

<i>Ol</i> zamiri ve çekimli şekilleri	98 kez
<i>bu</i>	77 kez
<i>bu</i> zamiri ve çekimli şekilleri	52 kez
<i>köñgül</i>	48 kez
<i>ol</i> (sıfat)	45 kez
<i>sén</i> zamiri ve çekimli şekilleri	32 kez
<i>kîşi</i>	23 kez
<i>né</i> soru zamiri	22 kez
<i>iş</i>	18 kez
<i>birle</i>	17 kez
<i>öz, barı</i> zamirleri	16'şar kez
<i>bar, bile</i>	14'er kez
<i>él, til, mèn</i> zamiri	12'şer kez
<i>ile</i>	11 kez
<i>yol, kim</i>	10'ar kez
<i>at</i>	9 kez
<i>tēñgri</i>	8 kez
<i>közgü, yér, yoq</i>	6'şar kez
<i>köz, ara</i>	5'er kez

1.2.3.2.1. Alıntı Kelimeler

Eserde alıntı kelime kullanılarak kurulan mısralar, beyitler okuyucuyu anlama noktasında zorlamaz, bunlar bilinen kelimelerdir (‘*âbid*, ‘*âciz*, ‘*âmil*, ‘*âşık*, ‘*akl*, ‘*amel*, ‘*azîm*, ‘*agyâr*, ‘*avval*, ‘*bâtın*, ‘*bâlig*, ‘*behre*, ‘*bes*, ‘*beşer*, ‘*cânib*, ‘*cehd*, ‘*cem*’, ‘*cevher*, ‘*cihet*, ‘*cüz*, ‘*ehl*, ‘*ekmel* ...); çünkü kitaptaki meseleleri herkesin öğrenmesi amacı güdülmektedir:

Belki her rütbede yahşî bakıklı (RV, 88_a. mısra)

Körklük közğüsini ger sêvse (RV, 89_a. mısra)

Çaydadur mèn sañga aytay yâd al (RV, 97_b. mısra)

Hağdın andağ kulağ u til yêtkey

Andın eşitkey anğa ‘arz êtkey (RV, 114. beyit)

Her kaçan kim sên eger dêseng zıkr

Munı könglünğ ara kılgay sên fikr (RV, 162. beyit)

Az da olsa Farsçasıyla fiil dışında paralel mısralar da görürüz:

و آنکه همگی دل دوست گیرد	R, s. 76	Ol ki bolqay hemegî-yi dil dost	RV, 192 _a . mısra
و اینجا بود که ذاکر عین مذکور گردد	R, s. 76	Bil ki yêrde durur bu müşkil ‘Ayn-ı mezkûr bolur zâkir bil	RV, 197. beyit
هستی حقیقی مذکور نیست شود	R, s. 76	Zâkiriyyet bile mezkuriyyet Bil mübeddel bolur uşbu fûrşatı	RV, 198. beyit

Risâle-i Validiyye’de alıntı kelimelerin kullanım sıklığı:

Ḥaḡ	28 kez
her	23 kez
ḡāl	14 kez
dil, ḡaşıl	13’er kez
şıfat	11 kez
bâḡın, meyl, zâhir	10’ar kez
dost, eger, tebe’iyyet, terk	9’ar kez
ḡiç, nefş, ta’alluḡ	8’er kez
dem, mertebe, mezkûr,	7’şer kez
fûrşat, lezzet, zıkr,	6’şar kez
bes, ḡîn, hemegî, ḡavl, laḡza, ma’lûm, nazm, nefy, yâr	5’er kez
18 alıntı kelime	4’er kez
34 alıntı kelime	3’er kez
91 alıntı kelime	2’şer kez
364 tane alıntı kelime	1’er kez
u/ü	68 kez
ki	56 kez
kim	14 kez
çün, ger	8’er kez
lîk	5’er kez

alıntılar klasik öncesi dönemden itibaren Türkçede sıklıkla kullanılan kelimelerdir. Tablodakilerin dışında Türkçe yapım eki getirilerek türetilmiş alıntı kelimeler de kullanılmaktadır: Bî-edeblik (RV, 234. beyit), Bîdârlıḡ (RV, 20. beyit), hem-nişinlik (RV, 214. beyit), hestlıḡ (RV, 199. beyit);

huşyârlıĝ (RV, 20. beyit), meded-kârlıĝ (RV, 51. beyit), meşĝüllüĝ (RV, 144. beyit) /meşĝüllük (RV, 164. beyit), pey-revliĝ (RV, 95. beyit) / pey-revlik (RV, 37. beyit), tîrelik (RV, 22. beyit). Bunun aksine olumsuzluk için *bî* ve *nâ* ön takısından yararlanılmış bir örnekte alıntı kelimeye Türkçe olumsuzluk bildiren *-sız* eki getirilmiştir: 1. *Bî* : *bî*-inâyât (RV, 240. beyit), *bî*-def (RV, 150. beyit), *bî*-ĝış (RV, 92. beyit), *bî*-ĝıybet (RV, 112. beyit), *bî*-gâne (RV, 117. beyit), *bî*-haber (RV, 23. beyit), *bî*-kîl (RV, 167. beyit), *bî*-kem (RV, 243. beyit), *bî*-mâni (RV, 119. ve 123. beyitler), *bî*-maĝabbet (RV, 99. beyit), *bî*-ref (RV, 150. beyit), *bî*-şek (RV, 78, 96, 100, 184. beyitler), *bî*-teba'iyet (RV, 32, 96. beyitler); 2. *nâ*- : *nâ*-bûd (RV, 199. beyit), *nâ*-h"âh (RV, 138, 181. beyitler), *nâ*-lâyık (RV, 37. beyit); 3. ... + *sız*: ta'alluk-*sız* (RV, 228. beyit).

Risâle-i Vâlidîyye'de 364 kez yer alan alıntı kelimeler, başta Türkçe *bol-* / *bolma-* (83 kez, 5 kez) ve vezin gereği *ol-*, *kıl-* / *kılma-* (35 kez, 4 kez); *êt-* (28 kez) yardımcı fiiliyle birlikte kullanılmaktadır: *haber bol-* (23. beyit), *vâki' bol-* (50. beyit müteveccih *bol-* (55. beyit); *tekellüm kıl-* (47. beyit), *çâre kıl-* (13. beyit); *nâzar êtkil* (26. beyit), *mez-kûr et-* (40. beyit).

1.2.3.2. Cümle yapısı

Metin manzum olduğu için kurallı cümle incelemesi yapmadan daha ziyade yazılış amacı doğrultusunda değerlendirerek cümle tipleri, yüklem ve çekimi üzerinde durmak istedik. Emir cümleleri, isim fiil hareket fiilleri vs.

1.2.3.2.1. Cümle çeşitleri

Metinde Türkçenin zengin cümle yapısının pek çok çeşidini (basit cümleler, sıralı, bağlı cümleler, birleşik cümleler; isim cümleleri, fiil cümleleri vb) görmek mümkün, böylelikle anlatımda yeknesaklığa düşülmeden hitabet üslubunun gerektirdiği vurgu, soru, sen zamirinin kullanımı gibi imkanlardan yararlanılmıştır. Kısa, açık ibareli çoklukla geniş zaman çekimli basit /sıralı veya bağlı isim cümleleri; çoklukla gelecek zaman ifadeli geniş zaman, gelecek zaman ve başta emir kipi olmak üzere tasarlama kipleriyle çekimlenmiş basit /sıralı veya bağlı fiil cümleleri kullanılmıştır: Elbette tercüme aruzla yazılmış manzum bir eser olması sebebiyle cümleleri mensur bir eserde olduğu gibi kurallı olarak beklemek doğru olmaz. Bununla birlikte mısralarda şiirsellikten öte öğretmek esas amaç olduğu için *Mübeyyen*'de de görüldüğü üzere yüklem mısra sonunda yer aldığı kurallı cümleler de sıklıkla kullanılır.

Kurallı basit cümle örnekleri: *Zâhir ü bâtın edeb mer'î tut* (RV, 234_a. mısra), *Sên bu çağlık bile bes kılmağa sên / Terk kılmağın heves kılmağa sên* (RV, 170. beyit), *Bir edebni kişi ger terk kılar / Uşbu el könglidin ol tüşküsidür* (RV, 235. beyit), *Cevher-i dil bile bir bolğusudur / Ĥubbi birle könglünĝ tolğusudur* (RV, 189. beyit).

Devrik cümleler: *Bu durur hâl muñga yêtkende* (RV, 220_a. mısra), *'Işkıda bardur anıĝ lezzetler* (RV, 128_a. mısra); *Her kaçan kim sên eger deseñg zıkr / Munı könglünĝ ara kılğay sên fikr* (RV, 162. beyit), *Munğa yêtkende bu kişiniĝ işi / Ĥaĝka bolğay müteveccih bu kişi* (RV, 224. beyit).

Şartlı birleşik cümlelerde şart unsurlu yardımcı cümle fiil cümlelerinde, ki(m)li birleşik cümlelerde görülür. Şartlı birleşik cümlelerde yardımcı cümlede yüklemde esas olarak -sA şart kipinden yararlanılırken ger, eger gibi şart bildiren edatlardan da yararlanılır. Ayrıca *ger ... terk kılar* örneğinde olduğu gibi farklı kiplerle de cümle kurulur, şart edatının fonksiyonu cümleye hâkimdir: **Ger** sebât ister eşeñ ol fırsat / **İltizâm** eyle devâm-ı soñbet (RV, 232. beyit), Kim yırak tüşse bu el köñglidin / Burnağı hâl aⁿga **kalmas** ol hîn (RV, 236. beyit), Bir edebni kişi **ger terk kılar** / Uşbu el köñglidin ol **tüşküsidür** (RV, 235. beyit); Nehy kıl **her ne ki** münker bolsa / **Her ne yanğlıg ki** müyesser bolsa (RV, 43. beyit), **Her ne miqdâr ki** terk e^señ eger (RV, 49_b. mısra), **Her ne kim** şer‘ hılâfı durur ol (RV, 76_a. mısra), **Kim ki** mâtem-zede birle tursa / Yâ neşâ‘ ehli bile oltursa / Ğam u şâdî anğa **kılgay te’sîr** (RV, 210-211_a. mısralar), **Her kaçan kim** sên eger de^señ zıkr / Munı köñglünğ ara **kılgay sên** fikr (RV, 162. beyit).

243 beyitte 68 ki(m)’li birleşik cümle kullanılmaktadır. Metinde ki(m) çünkü, zira çoklukla vurgu, dikkat çekme amacıyla isim+ki(m) yardımcı cümle kalıbında kullanılmıştır: Nêge kim Hâzret-i Hâk lutfıdın / Ğayrdın bolsa mücerred bâtın / Bolğusıdur anğa Hâk birle vuşul (RV, 226-227_a. mısralar), Nefyde **her ne ki** bardur cüz’ Hâk (RV, 159_a. mısra), **Kim ki** eşitse bu yanğlıg sözni (RV, 129_a. mısra), **Kim ki** bu tãyife birle be-devâm (RV, 214_a. mısra), Nazar **ança ki** bu sarıdur bil (RV, 58_a. mısra)

Bil- fiili Eski Uygur Türkçesi çeviri metinlerinde, daha sonra da *Kutadgu Bilig* ve başka öğretici amaçlı metinlerde görülen *bilgil kim* kalıbındaki bil- fiili yine öğretim amacıyla çevrilen bu risâlede 66 kez kullanılmaktadır ki 243 beyitlik metinde oldukça sık bir kullanımdır ve 62 tanesi 2. şahıs çekimindedir:

bil	45
bil-gil	10
bil-ge sên	6
bil-e sên	1

Her ne köñglünğde eşe andın **bil** (RV, 45a. mısra)

Teba’iyyet ne durur fi’lde **bil**

Zâhiriñ şer‘ ile ârâste kıl (RV, 48b. beyit)

Bil ki bu mertebede ey sâyil (RV, 187a. mısra)

Babur Şah bu fiili değişik çekimleriyle yine bir nazım şeklinde kaleme aldığı fıkıh kitabı Mübeyyen’de de 2258 beyitte 668 kez olmak üzere sıklıkla kullanılmaktadır ve kullanım oranı iki metinde de hemen hemen aynıdır:

Yana işrâknıñ namâzını bil (M, 1209_a. mısra)

Munı ifrâd hac ili dir, bil, (M, 1715a. mısra)

‘Umreniñ rükni ikkidür, sin bil, (M, 1720_a. mısra)

Yine öğretim amacıyla kaleme aldığı Mübeyyen'de okura sen / siz olarak hitap eden Babur Şah 668 kez kullandığı bil- fiilini esas olarak teklik veya çokluk 2. şahısta ve tasarlama kipleriyle 611 kez çekimler. Vezne göre kimi zaman sadece *bil*, veya *bil ki(m)*, *bilgil ki(m)*:

bil	468 kez
bil-gil	62 kez
bil-ge sên	29 kez
bil-inġ	15 kez
bil-inġiz	14 kez
bil-gey siz	8 kez
bil-se-nġ	7 kez
bil-e sên	1 kez

Sên (metinde 32 kez kullanılır) şahıs zamiriyle sıklıkla okuyucuya hitap eder. Emir cümleleri Teklik 2. Şahıs çekiminde çekimlenir. Giriş bölümünde *mên*, zamirini kendi durumundan ve açıklayıcının kendisi olduğuna işaret için kullanır; metnin gövdesinde kendisine vurgu yapar: *Ķaydadur mên sanġa aytay yâd al* (RV, 97_b. mısra), *Bar tarîķi muġa mên aytay bil* (RV, 102_a. mısra).

Ele alınan konuya çoklukla sıfat ve zamir görevinde sıklıkla kullanılan *ol*, *bu* zamirleriyle vurgulu olarak işaret edilir.

1.2.3.2.2. Kelime Grupları

Tercüme yönüyle ele alınarak Türkçede bulunmayan izafetlerin karşılanması bakımından değerlendirdik. Metinde çok olmamakla birlikte Farsça tamlamalar Türkçe tamlamalara çevrilir: *Ķilâf-ı şer'* → şer' Ķilâfı (RV, 76. beyit), bazan da aynen kullanılır: *Şıfat-ı nefis* (RV, 79. beyit), *maĥrem-i esrâr* (RV, 84. beyit), *maĥz-ı fazl* (RV, 87. beyit), *cevher-i dil* (RV, 189. beyit) kullanılır. Ender olarak vezin gereği tamlamalarda deġişiklik görülür: *Sıfat-ı nebevî* → *vaşf-ı Nebî* (RV, 86. beyit). 146. beyitte ise mutlaka kullanması gereken bir kalıp *lâ-ilâhe illa'llâh* olduğu için vezni deġiştirdiğini samimiyetle söyleme ihtiyacı duyar:

Bardur ezķâr içide ey āġâh

Efzalı lâ-ilâhe illa'llâh (RV, 145. beyit)

Munda mısrâ' bu şüret boldı

Vezn taġyîri żarûret boldı (RV, 146. beyit)

Sonuç

Türkçenin bu anlayışla en güzel örneklerini bugüne bırakacak şekilde kadim Türklerden başlayarak bugüne kadar kesintiye uğramaksızın kullanıldığını biliyoruz. Bunun güzel örneklerini

Timurlular döneminde de görüyoruz. Dil eğitimine, yazışmaya, diplomatik dille, bahşılık/hattatlık müessesesine ayrı bir önem verilmiştir. Böyle bir anlayışın olduğu sarayda aldığı eğitim sayesinde Babur Şah doğduğu topraklardan çıkarak uzaklaştığında bile kurduğu imparatorluğun resmî dili olarak Türkçeyi kullanır, eserler verir, verilmesine zemin hazırlar. Onun kullandığı dil, gelenekten kopmadan değişip gelişerek zenginleşen imparatorluğun temel unsurdur. Babur Şah'ın da bu dil bilincinde olduğunu ve Türk dilinin tüm inceliklerine ve ifade gücüne vukufunu *Baburnâme*'de, *Aruz Risâlesi*'nde telaffuz, imla, anlam bilim; nazım ve nesir dili gibi dilin hassasiyetle yaklaşılması gereken meselelerine dikkat çekmesine, ayrıntılı bilgiler vermesine bakarak söyleyebiliriz.

Babur Şah makalede incelendiği gibi *Risâle-i Vâlidîyye*'yi herkese faydalı olmak amacı güderek o dönemin sade, herkes tarafından anlaşılır Türkçesiyle, onun söz varlığı ve sentaksıyla; öğretim kolaylığı sağlamak amacıyla da nazımla tercüme etmiştir. Halkı için eserler yazma ve burada öğretim metodu olarak manzumdan yararlanmayı *Mübeyyen*'de de görürüz.

Babur Şah'ın dilinde ve makalede özellikle üzerinde durduğumuz *Risâle-i Vâlidîyye*'de yabancı dillerden Arapça, Farsça v.b. alıntı kelimeler bulunmaktadır. Dilin dış yapısında görülen kelime alıntılama tercümede dönemi için normal olup okuyanı sözlüğe bakmaya ihtiyaç duyurmayacak, okunup anlaşılabilir seviyede olup dile yerleşmiş olanlarla sınırlıdır. Babur Şah'ın dil bilincini gösteren önemli bir hususiyet eserlerinde dilin iç yapısını oluşturan biçimbirimlerde Türkçeye sadık kalışı, alıntı gramer yapılarına yer vermeyişidir. Bu dikkat dönem Türkçesinin sadeliğini korumasına hizmet eder. Farsça kelime gruplarını da veznin elverdiği kadarıyla Türkçeye çevirir. Bazı tercümelere gördüğümüz orijinal metinden grameriyle birlikte aynen alışırlar *Risâle-i Vâlidîyye* tercümesinde tespit edilmemiştir.

Risâle-i Vâlidîyye'nin tercüme olduğunu ve üstelik aruz vezniyle manzum yapıldığını dili değerlendirirken göz ardı etmemek gerekir. Vezin gereği kelime tercihinde uygun olanı seçmek güçlüğü bulunmaktadır. Buna rağmen bu sadelikte bir tercüme gerçekleştirmek Babur Şah'ın dil hâkimiyetinin göstergesidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kısaltmalar

AR *Aruz Risâlesi*, Babur, Z. M.. *Buhara Lisân-ı Arûz-ı Çagatay*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Nadir Eserler Koleksiyonu, No: YZ 1742.

- B *Baburnama*: Thackston, W. M. (1993).
doğ. Doğum
K Konsonant
M *Mübeyyen*, Seyhan, T. O. (2004b)
öl. Ölüm
R *Risâle-i Vâlidîyye*, Hasaniy, M. ve Racabova, D. (2004).
RV *Risâle-i Vâlidîyye*: Bilkan, A. F. (2001).
V Vokal

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Alparslan, A. (1976). Babur'un icad ettiği "Baburî yazısı" ve onunla yazılmış olan Kur'an - I. *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 18, 161-168.
- Alparslan, A. (1977-79). Babur'un icad ettiği Baburî yazı. *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 19, 207-211.
- Arat, R. R. (1987). Babur ve yazısı. *Makaleler*, seri IV, Cilt I, (Haz. Osman F. Sertkaya). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 961-964.
- Arat, R. R. (2011). *Baburnâme (Baburun hatıratı)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Benedek, P. (2002). Bâbü İmparatorluğu'nda Türkçe, (Çev. Gökçen Sert). *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt VIII, 812-818.
- Mano, E. (1995). *Zahîr Al-Dîn Muḥammad Bâbur - Bâbur-nâma (Vaqâyi')*. Kyoto Japan: Printed by Nakanishi printing CO., LTD.
- Babur, G. Z. M. (1987). *Vekayi, Babur'un Hâtıratı*. Cilt I- II. (Çev. Reşit Rahmeti Arat). Ankara: TTK.
- Babur, Z.M., *Buhara Lisân-ı Arûz-ı Çagatay*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Nadir Eserler Koleksiyonu, No: YZ 1742.
- Baydemir, H. (2010). Babürname'de folklorik ve etnografik unsurlar. *Gazi Türkiyat*, Cilt 1, 7, 107-134.
- Berbercan, M. T. (2008). *Babur'un hatıratında geçen hayvan adları ve bunların Türk dili açısından değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bilkan, A. F. (1999). Babür'ün Risâle-i Vâlidîyye tercümesi adlı eseri. *Bilig*, 8, 105-110.
- Bilkan, A. F. (2001). *Bâbü Risâle-i Vâlidîyye tercümesi*. İstanbul: Kitabevi.
- Demir, Prof. Dr. N. (Haz.) (2021). *Şecere-i Terâkime Türklerin Soy Kütüğü Ebulgâzi Bahadır Han*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Demircioğlu, C. (2009). Osmanlı çeviri tarihi araştırmaları açısından "terceme" ve "çeviri" kavramlarını yeniden düşünmek. *Journal of Turkish studies /Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Vol. 33/1, 159-177.
- Demircioğlu, T. G. (2018). Ali Şir Nevayî'nin Leylî vü Mecnunu'nun 18. yüzyılda Doğu Türkçesiyle yapılmış mensur bir yeniden yazımı. *Journal of Turkish studies /Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Vol. 49, 203-218.

- Ergin, M. (2013), *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Hasaniy, M. ve Racabova, D. (2004). *Risalai Validiyya (Ataga Atalgan Risala)*. Taşkent: Uzbekistan Respublikası Fanlar Akademiyası Abu Rayhan Biruniy Namıdagi Şarkşunaslik Institutu.
- Kahraman, A. (2012). Ubeydullah Ahrâr. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 42, İstanbul, 19-20.
- Karomat, Ms. D. (Çev. Yard. Doç. Dr. Ali Çavuşoğlu) (2005). Hindistan'da Türkçe sözlük çalışmaları. *Bilimname VII. - 2005/1*, 137-141.
- Khalily, R. (2023). *Zahirüddin Muhammed Bâbü'r 'ün Arüz Risalesi* (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım). (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Khan, G. M. (2014). *Türkçe ve Hintçe-Urducada ortak kelimeler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Koçoğlu, T. (2022) “Acâ'ib içeren eserler arasında Babürname'nin Hindistan bölümü. *ÇÜTAD Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, 1, 438-455.
- M, Seyhan, T. O. (2004). *Mübeyyen der fikh*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nevşâhî, Â. (1373) “Risâle-i Vâlidîyye-i 'Ubeydullâh Ahrâr-ı Semerkândî. *Tahkikât-ı İslâmî*, IX/1-2, Tahran, 65-77.
- Öznil, H. (2013). Babürname'de Babür'e göre bazı isimlerin koyulma nedenleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*. JASSS International Journal of Social Science, 1141-1148.
- Sertbaş, Z. (2009). *Bâbü'r 'un hatıratında geçen bitki adları ve bunların Türk dili açısından değerlendirilmesi*. (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Seyhan, T. O. (2004a). Babür'ün *Aruz Risalesi*'nde yer alan bazı dil bilgisi ve yazım kuralları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. Cilt 31, 217-241.
- Seyhan, T. O. (2004b). *Zahirü'd-din Muhammed Babür Mirza Mübeyyen Der Fikh*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şen, M. (1997). Babür'un mektupları. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 8, 397-462.
- Şen, M. (2006). Babür-nâme'de meyveler, *Meyve Kitabı*. İstanbul: Kitabevi, 291-334.
- Thackston, W. M. (Haz.) (1993). *Zahirüddin Muhammad Babur Mirza Bâburnâme*, III C., (Çağatayca Aslı. Abdurrahim Hanhanan'ın Farsça Tercümesi ve İngilizcesi. Yayımlayanlar: Ş. Tekin ve G. A. Tekin, Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları 18. Harvard: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- Toska, Z. (2000). İleriye yönelik araştırmalarla ilgili olarak Eski Türk Edebiyatı sahasında yazılmış olan tercüme metinleri değerlendirmelerde izlenecek yöntem/ler ne olmalıdır?. *TUBA Journal of Turkish studies /Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Vol. 24/1, 291-306.
- Türk, A. T. (2019). Bâburnâme'de köken bilgisi denemeleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt 12, 25, 203-214.
- Yazar, S. (2020). Bakir bir araştırma sahası olarak Osmanlı tercüme geleneği. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 60/1, 154-178.

